
OBITELJSKI I DRUGI PROBLEMI MIGRANTICA

Izvorni znanstveni rad
UDK 316.356.2 (430.2-25=861/=866)

Mirjana Oklobdžija

*Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*

Primljeno: 30. 3. 1990.

PROMJENE U OBITELJI I SPECIFIČNI PROBLEMI MIGRANTICA

SAŽETAK

Istraživanjem koje je Institut za migracije i narodnosti proveo u Berlinu utvrđeno je da dolazi do promjena u obiteljskim odnosima koje možemo smatrati značajnim. To se, prije svega, očituje u izmijenjenim i manje patrijarhalno obojenim odnosima među supružnicima, tj. u povećanom stupnju ravnopravnosti žena. Migracije također uvjetuju i smanjenje broja djece (prosječna obitelj ima jedno ili dvoje djece). I, ne manje važno, vidljive su i promjene u odnosu roditelja i djece. Dakle, emancipatorski su elementi evidentni i polako potiskuju patrijarhalne obrasce života prisutne u regijama zemlje porijekla iz kojih stiže većina migranata. Vidljiva je i veza između migracija i stabilnosti braka. Češće se razvode bračkovi s manjim brojem djece.

Prema rezultatima koje smo dobili o problemima (sastavljenim u namjeri da utvrdimo imaju li žene više ili drukčije probleme od muškaraca, tj. postoje li neke »specifične« razlike u tome), vidljivo je da problemi postoje, ali su manji nego što smo pretpostavili (čak 1/3 žena izjavljuje da nema nikakvih problema). Problemi su uglavnom vezani za zdravlje, za supruga (najčešće zbog alkoholizma i fizičkog zlostavljanja) i djecu. Relativno mali broj (njih 27) navodi da osjeća teret statusa strankinje ili poteškoće vezane uz privikavanje na novu sredinu (7). Dakle, problemi su češće »klasični« nego što su uvjetovani promjenom sredine.

Obitelj

U ovom tekstu analiziramo jednu grupu odgovora na pitanja postavljena migranticama iz Jugoslavije koje žive u Zapadnom Berlinu. Na početku treba ukazati na nekoliko karakteristika koje su značajne za većinu migrantica, a koje su vidljive iz dobitvenih podataka.

Migrantice mahom ne dolaze iz privilegiranih socijalnih grupa, već iz siromašnijih slojeva društva. To uvjetuje već prilikom starta u novoj sredini čitav niz poteškoća koje otežavaju rješavanje problema koji su bili motiv¹ za migriranje. Zbog daljnje valorizacije podataka važno je imati na umu da je najvećem broju ispitanica danas između 30 i 40 godina, a u Njemačkoj borave u prosjeku dvadesetak godina. Također je značajno napomenuti da one dolaze iz patrijarhalne sredine u civilizacijski razvijeniju, a to nužno mora uvjetovati i promjenu nekih starih vrednota što su ih usvojile u domovini. Od naših 155 ispitanica, 88 ih je porijeklom iz patrijarhalnih, seoskih sredina, u kojima je dominantan tip tradicionalna, najčešće proširena obitelj. Takva je porodica bila stabilnija od moderne obitelji i to prije svega zbog jake patrijarhalne hijerarhije i ekonomske ovisnosti žena. Za razliku od takve porodice, u modernoj, urbanoj, nuklearnoj obitelji izrazitije su prisutni emancipatorski procesi. To se odrazuje i na njen relativno

labilniji karakter, što drugim riječima znači da su za njeno funkcioniranje i održavanje presudniji mehanizmi slobodne odluke njenih članova nego vanjska prisila (kao što je »javno mnijenje«, pritisak lokalne zajednice, običaji, ekonomska ovisnost itd.).

Istraživanje provedeno u Berlinu potvrdilo je slijedeću pretpostavku: da bi mogli funkcionirati u novom okruženju i realizirati cilj (ciljeve) zbog kojeg su se odlučili za promjenu mjesta boravka (najčešće poboljšanje materijalnih uvjeta života), migranti/migrantice moraju se, u većoj ili manjoj mjeri, prilagoditi drukčijim sociokulturnim modelima. S tim je u vezi najveći broj problema vezanih ili za sve članove obitelji ili za pojedince (a to, povratno, također djeluje na funkcioniranje obitelji kao cjeline). Migracije mijenjaju odnose među supružnicima i između roditelja i djece, utječu na broj djece, na uloge u obitelji, ravnopravnost, stabilnost braka itd. Dalekosežnije gledano, migracijski procesi unose promjene u obitelj koja zatim, prilikom povratka iz inozemstva, opet mijenja sredinu u koju se vraća.

U kontekstu ove teme potrebno je još naglasiti da je za suvremenu migrantsku obitelj od mnogostruke važnosti zapošljavanje žena. Zapošljavanjem se uloga žene u obitelji mijenja, a prisutna je i tendencija ravnopravnosti sa suprugom. Na to ukazuju i odgovori na dva pitanja iz naše ankete:

Tko u vašoj obitelji donosi najvažnije odluke?

0 – bez odgovora	15
1 – sama	49
2 – suprug	16
3 – zajedno	75

S obzirom na koncept istraživanja značajni su odgovori pod 1 i 2 budući se radi o uvjetno rečeno »patrijarhalnoj« populaciji koja očigledno gubi takav svoj karakter. Odgovor 3 možemo dovesti u vezu s pitanjem koje slijedi:

Smatrate li da ste, otkad živite u Njemačkoj, ravnopravniji sa suprugom?

0 – bez odgovora	0
1 – da	41
2 – ravnopravna i prije	32
3 – ne	22
4 – nije važno	12
5 – ne misli o tome	27

Značajan je broj ispitanica koje na ovo pitanje odgovaraju pozitivno. Većina odgovora nalazi se na pozitivnom dijelu skale, dakle ravnopravnost je vrednota o kojoj samo 27 ispitanica ne razmišlja, a 12 misli da to nije važno.

U velikom broju slučajeva migrantice više nisu ekonomski ovisne i time nužno podložne i isključivo orijentirane na kuću i odgoj djece. No kako se tradicionalni odnosi ne mijenjaju ni brzo ni lako, opterećenja žena nerijetko su veća nego prije jer su zaposlene i izvan kuće i u kući. Ali, s druge strane, žena je sada u direktnom kontaktu sa sredinom u kojoj živi (ne više samo preko muža) i time otvorena prema usvajanju

novih vrednota. Pod tim je utjecajima i muškarac, te polako ali neminovno dolazi do prestrukturacije tradicionalne podjele na »muške« i »ženske« poslove.

Pitanje koje se često postavlja jest utjecaj migracija na stabilnost braka. Na to se odnosi i dio podataka istraživanja migrantica u Zapadnom Berlinu: 81 % ispitanica u braku je (5,8 % neformalnom) a analiza rezultata pokazuje da 61 % živi sa suprugom, 16,8 % je rastavljeno (od toga je 77 % slučajeva rastava uslijedila nakon dolaska u Njemačku), 7,1 % je razdvojeno (ne živi sa suprugom, iako je formalno u braku). Teško je dati odgovor na pitanje koliko upravo migracije utječu na broj razvoda brakova, a u kolikoj su mjeri prisutni drugi faktori. Govoreći o broju razvoda, sigurno se mora uzeti u obzir i emancipatorske procese kao i modernije shvaćanje da brak nije nužno (ni a priori pozitivno) sačuvati »po svaku cijenu«, već samo onda ako za to postoje dovoljno jake pretpostavke. Drugim riječima, i naši rezultati pokazuju da se migrantski brakovi razvode, ali je zasad moguće ukazati samo na neke pravilnosti. Rjeđe se razvode brakovi s većim brojem djece, dok se to češće događa u obiteljima s jednim ili dva djeteta. Od 22,7 % obitelji s jednim djetetom razvedeno je u prvih pet godina braka čak 71,2 %. Godine 1985. živjelo je u Njemačkoj 43,1 % obitelji Jugoslavena sa dvoje djece, a od tih brakova 23,1 % razvedeno je također u prvih pet godina. Druga pravilnost jest da djeca iz razvedenih brakova uglavnom ostaju uz majku.

Ima i mješovitih brakova: od udatih ispitanica u Zapadnom Berlinu u 77,6 % slučajeva supruzi su Jugoslaveni, 21,6 % Nijemci, a 0,8 % neke druge nacionalnosti.

U istraživanju utjecaja migracija na obitelj posebnu pažnju treba posvetiti djeci, tj. »drugoj generaciji«. Migrantice obuhvaćene našom anketom imaju manji broj djece no što je to slučaj u tradicionalnim obiteljima. Od 127 obitelji s djecom, čak 107 obitelji ima samo jedno ili dvoje djece. Značajni su i odgovori na pitanje o mjestu djetetova rođenja:

0 – bez odgovora	2
1 – Jugoslavija	23
2 – Njemačka	90
3 – drugdje	0
4 – nema djece	25
5 – Jugoslavija i Njemačka	15

Djeca koja su rođena u Njemačkoj ne mogu doživljavati Jugoslaviju onako kao njihovi roditelji. Za njih je Njemačka poznatiji svijet od domovine roditelja, koji to nužno moraju imati na umu pri planiranju povratka ili ostanaka. Interesi prve i druge generacije u tome nisu i ne mogu biti jednaki. To pokazuju i odgovori na pitanje: Biste li se vi (djeca, suprug) vratili u Jugoslaviju da vas tamo čeka posao?

	ispitanica	djeca	suprug
0 – bez odgovora	10	57	58
1 – da, sigurno	39	40	62
2 – vjerojatno	29	2	0
3 – ne	31	51	34
4 – ne znam	46	5	1

Govoreći o sebi, ispitanice gotovo da ne daju prednost ni jednoj soluciji (osim što ih najviše bira odgovor »ne znam«). Kada govore o svom viđenju želja djece i muževa četo se ne odlučuju da odgovore, ali kad direktno odgovore očigledno je da bi se najlakše za povratak odlučili supruzi (62), a za ostanak djeca (51). Takvi odgovori, daka-ko, ne iznenađuju. No, oni svakako zahtijevaju, s jedne strane, daljnja istraživanja i analize, a s druge strane, smišljeniju i organiziraniju društvenu brigu za djecu migranata. Optimalno bi bilo dosegnuti takvu situaciju u kojoj se odluke o zemlji boravka mogu donositi bez pritisaka sa strane (kao što je odbojnost strane zemlje preme »strancima«, ali često i nerazumijevanje u zemlji porijekla prema povratnicima). Zbog takvih pritisaka nemali broj migranata i njihove djece ostaju marginalci u oba društva, umjesto da se u oba osjećaju »kao kod kuće« (što, bar teorijski, nije moguće).

Migracije šezdesetih godina dovele su do pojave bilociranih obitelji. Sedamdesetih godina te su se obitelji ponovo spojile u inozemstvu. Današnju situaciju migrantske obitelji obilježava dilema – ostati u inozemstvu ili se vratiti u domovinu. Pokušamo li artikulirati prognoze, čini nam se da je izvan svake sumnje da će jedan dio migranata, kako pojedinci tako i čitave obitelji, odlučiti da trajno ostanu u inozemstvu, dok će se drugi vratiti. Dinamika povratka zavisi od mnoštva faktora, kao što su školovanje djece, zapošljavanje u Jugoslaviji, osiguranje mirovine itd. S povratkom dijela migranata vjerojatno će ponovno doći do razdvajanja, do bilociranosti obitelji. Djeca rođena i dobrim dijelom socijalizirana u zemljama rada roditelja, težit će da ostanu (na to ukazuju i izneseni rezultati našeg istraživanja). Roditelji će, s druge strane, nastojati ostvariti svoju želju za povratkom. Promjene obitelji pod utjecajem migracije nastavljaju se i njihove tokove nije lako precizno odrediti. No, kako smo dosad uglavnom navodili probleme, treba ipak navesti da migracije, po našem mišljenju, nemaju samo negativne posljedice na funkcioniranje obitelji. Pod pozitivnim promjenama prije svega mislimo (na osnovi rezultata ovog istraživanja) na zapošljavanje i tendenciju većoj ravnopravnosti i emancipaciji žena, dakle smanjenje patrijarhalizma, zatim na smanjenje broja djece što omogućava da ona rastu u egzistencijalno povoljnijim prilikama te na ujednačavanje modela odgoja muške i ženske djece a što je posljedica promjena u tradicionalnom vrednosnom sustavu roditelja. Osim toga migracije su, kako kažu sociolozi, jedan od najbržih poznatih putova socijalne modernizacije. U tom procesu obitelji migranata nosioci su inovativnih tendencija u svojoj tradicionalnoj sredini, čak i kad se u nju vraćaju samo povremeno, a posebno ako odluče nastaviti život u kraju porijekla.

Problemi migrantica

Kao što smo već napomenuli, većina migrantica ne dolazi u Zapadni Berlin iz privilegiranih slojeva već iz siromašnijih. Ta činjenica uvjetuje već u startu čitav niz poteškoća u novoj sredini koje im je način života nepoznat, koje jezik ne poznaju, a od koje i u kojoj očekuju rješenje problema zbog kojih su otišle iz Jugoslavije. Za ocjenu prilagodbe i mogućnosti snalaženja te eventualnog poboljšanja socijalnog položaja istakli bismo odgovore o poznavanju njemačkog jezika. Bez obzira što čak 143 od 155 ispitanica boravi u Njemačkoj u prosjeku dvadesetak godina, samo ih 79 (cca 50 %) govori i piše jezik nove sredine (koju, poslije tolikog vremenskog boravka, teško i možemo nazvati »privremenom«). Čak 63 ispitanice imaju samo rudimentarno znanje (služe se), a 7 ni toliko.

Na pitanje o najčešćim problemima bilo je moguće dati nekoliko odgovora. Rezultati su slijedeći:

1 – suprug	35
2 – djeca	33
3 – zdravlje	46
4 – status strankinje	27
5 – poslodavac	9
6 – alkoholizam	23
7 – navikavanje	7
8 – nešto drugo	16
9 – nema problema	50

Dakle, vidimo da čak jedna trećina ispitanica izjavljuje da nema problema. Analiziramo li koji su odgovori najčešći, na prvom su mjestu zdravstveni problemi (o čemu ćemo posebno govoriti), te oni vezani uz supruga i djecu. Ove bismo probleme uvjetno mogli nazvati »klasičnim«, a ne specifičnim problemima migrantica, jer su vezani prije svega uz obiteljski život, a ne uz stranački status. No, koliko i u toj domeni, tj. u privatnoj sferi migracije uvjetuju često i neželjene promjene, analizirano je u dijelu o obitelji, a provjereno posljednjim pitanjem otvorenog tipa u kojem su migrantice same nastojale analizirati svoju situaciju. No, prije nego što navedemo nekoliko karakterističnih odgovora na to pitanje, ukazali bismo da 27 odgovora potvrđuje nelagodnost zbog statusa strankinje, a 9 nije zadovoljno odnosom s poslodavcem (to je relativno malo i nije indikator, generalno uzevši loše situacije u zaposlenju). Samo ih 7 izričito navodi problem navikavanja na novu sredinu. Ne stječe se dojam da je nova sredina negostoljubiva (ni da tako izgleda većini anketiranih), već da ona samo otežava eventualne obiteljske, zdravstvene i druge probleme (ako postoje). Problema s alkoholizmom (vlastitim ili članova obitelji) imaju 23 ispitanice. U vezi s ovim odgovorima jest i pitanje smatraju li migrantice da žene imaju više problema od muškaraca. Njih 58 misli da imaju, 58 ne zna, dok 33 smatraju da su problemi podjednaki. I ove odgovore ilustrirat ćemo sa nekoliko karakterističnih odgovora na posljednje, otvoreno pitanje.

Detaljnije odgovore na vlastito viđenje problema dalo je 59 ispitanica. U prvu grupu odgovora svrstali smo one u kojima se uopće ne spominju problemi s novom sredinom i statutom strankinje. Važno je napomenuti da je ta grupa izrazito najbrojnija jer tako odgovara 45 anketiranih. One uglavnom pišu o dvostrukoj opterećenosti žena poslom izvan kuće i u kući, zatim navode brigu o djeci (kojom se također uglavnom one bave), te alkoholizam supruga. Nemali broj spominje i nerazumijevanje u braku i da ih muž fizički zlostavlja. Žena iz okolice Tuzle, udana za Jugoslavena, bez djece, 40 godina, u Njemačkoj živi 18 godina, nekvalificirana radnica, kaže da se u Njemačkoj osjeća loše premda ju je domaće stanovništvo prihvatilo, sa kojim ipak ne želi više kontakata, odgovara na pitanje ovako: »Muževi tuku, piju, nema brata da te zaštiti.« Čini nam se da ovaj odgovor i oni koji slijede, lociraju probleme prije u patrijarhalnu i dijelom neciviliziranu tradiciju kraja porijekla, nego u zemlju u kojoj žive i iz koje se neke migrantice povlače vlastitom odlukom (ili odlukom supruga), a ne zbog odbojnosti koju bi ta sredina prema njima pokazivala. To potvrđuje i odgovor Vojvodanke, priučene radnice, stare 40 godina, koja boravi u Njemačkoj 19 godina, udata je za Nijemca, ima jedno dijete. Smatra da je sada ravnopravnija, sredina je prihvaća bez rezerve. Ona

kaže: »Probleme imaju posebno žene udate za Jugoslavene. Naši piju i tuku žene: Ovdje mi je dobro, ali mi moji iz sela nedostaju.«

U ovoj grupi odgovora izdvojili bismo još tri viđenja situacije: prvi dovodi u pitanje tradicionalne muško-ženske odnose, u drugom se žena miri s podređenom ulogom a u trećem slučaju aktivno pristaje uz patrijarhalnost. Prva ispitanica kaže: »Žene imaju više problema kad su muževi pijanci ili kad su bez posla. Ne osjećam da su muškarci sposobniji, često su žene sposobnije, to sam doživjela na poslu, muškarci po tradiciji vjeruju da su sposobniji.« (Ovoj su ispitanici 64 godine, u Njemačkoj je 18 godina i radi kao nekvalificirana radnica.) Kratki iskaz druge ispitanice pun je rezignacije: »Nemam ja vremena, gotova sam, radim u tvornici i čistim stubište u zgradi. Uvečer skuham za slijedeći dan.« (Toj su ženi 42 godine, udana je za Nijemca, ima jedno dijete, radi kao nekvalificirana radnica, ne misli o ravnopravnosti i ne zna imaju li žene više problema od muškaraca.) Treći odgovor nije znakovit za ispitivanu populaciju (uz njega pristaju samo dvije anketirane). Vojvodanka, domaćica, stara 53 godine, boravi u Njemačkoj 10 godina, muž donosi najvažnije odluke, a ona smatra da ravnopravnost nije važna, druži se isključivo s Jugoslavenima, kaže »One žene koje imaju problema same su krive. Htjele bi biti kao muškarci.«

U drugu grupu odgovora svrstali smo one koji spominju i probleme direktno vezane za drugi sociokulturni kontekst. Njih je dalo 11 anketiranih. One navode i uklapanje u njemačko društvo, objektivne ali i subjektivne poteškoće. U objektivne možemo svrstati neravnopravnost na radnom mjestu i nesiguran položaj u zaposlenju. To je, na primjer, mogućnost otkaza zbog bolesti ili trudnoće. I dok jedna ispitanica smatra da su njemačke žene u boljem položaju jer imaju više prava, druga osnovni problem locira između nepoznavanja nove sredine i patrijarhalnosti koju naši, kao nasljeđe nose sa sobom u tuđini. Subjektivne poteškoće (uz objektivne) spominje i ispitanica kojoj je danas 40 godina, živi u Njemačkoj 20 godina, udana je, bez djece, govori i piše njemački, VKV radnica, društveno aktivna, bez plana o povratku, ravnopravnija je sada sa suprugom, druži se sa svima bez razlike: »Žene su osamljene, osjećaju pritisak društvenih i vlastitih problema koji je jači u žena – problema s alkoholom kod muževa, problema sa odgojem djece, preopterećenost.« A druga navodi: »Prošlo je 16 godina – kao da nisam živjela. Iako mi je ovdje dobro, oni moji kod kuće žive bolje, zajedno su. Ja nisam ni ovdje ni tamo.«

Ponovno možemo zaključiti da se izraziti problemi koje bi izazivala odbojnost tuđe sredine ne navode. Samo dvije ispitanice govore o tome, jedna s obzirom na bolest, a druga s obzirom na prihvatanje sredine. Prva je radila kao kuharica ali je dobila otkaz nakon 15 godina rada, zbog bolesti. Sada prima socijalnu pomoć, već tri godine ne izlazi iz stana zbog tromboze, a ona i muž piju. Da bismo dali skicu njezina položaja navest ćemo nekoliko podataka: sada su joj 53 godine, 19 godina je u Njemačkoj, muž je Nijemac, u Njemačkoj se osjeća veoma loše, ali se ne kani vratiti, ima jedno dijete u Jugoslaviji, Nijemci je prihvaćaju bez rezerve i ona bi voljela više kontakata s njima. Druga ispitanica izjavljuje da je tretirana kao strankinja, iako ima njemački pasoš. Dakle, možemo zaključiti da problemi postoje, ali da je veoma teško razlučiti »klasične« od specifičnih, dakle onih koje migracija direktno izaziva i to baš kod ženskog dijela populacije migranata. Neke migrantice čak misle da žene imaju manje problema, no i ti su odgovori nekarakteristični pa ćemo navesti samo jedan: ispitanici je sada 38 godina, boravi u Njemačkoj 19 godina, govori i piše njemački, udana, ima jedno dijete, NKV radnica, bez planova o povratku, aktivna u sindikatu, danas ravnopravnija sa supru-

gom, prihvaćena od sredine, kaže: »Jugoslavenske žene daleko se bolje prilagođavaju, snalažljivije su od muškaraca«.

Da zaključimo:

Po svemu iznesenom vidi se da problemi postoje, ali prema rezultatima koje smo dobili, nisu takvi da bi se mogao steći dojam o »generalnom nezadovoljstvu« migrantica životom u Njemačkoj. To potvrđuju i odgovori na direktno pitanje o tome kako se osjećaju u toj zemlji: 16 se osjeća veoma dobro, čak 89 dobro, 14 ni dobro ni loše, 24 loše, a 6 veoma loše (6 nije odgovorilo). Ako sada odbacimo neodređene odgovore (14) i ankete bez odgovora (6), vidimo da je 105 odgovora na pozitivnom dijelu skale, a 30 na negativnom. Čini nam se da i to potvrđuje gore iznesene zaključke o više pozitivnom nego negativnom viđenju žena svoje životne situacije u Njemačkoj. To potvrđuje i analiza odgovora na pitanje o planiranju boravka u inozemstvu (iako, naravno, tu treba uzeti u obzir da se radi o odluci na koju utječe čitav niz faktora, a ne samo želje migrantica). Dok je po dolasku (dakle, prije dvadesetak godina) 85 ispitanica planiralo ostati godinu-dvije, sada tako planiraju samo tri. U vrijeme dolaska samo je jedna imala gotovu odluku da se ne vraća, dok danas tako misle 22. U prvim danima svoga migrantskog života samo 19 žena nije znalo koliko će dugo ostati. Danas tako odgovara 77! Čini nam se da ovi podaci govore sami za sebe. A da bismo dobili precizniju sliku života migrantica i njihovih specifičnih problema s obzirom na status strankinje bilo bi nužno, uzevši ovo i slična istraživanja kao bazu, izvršiti daljnje snimanje situacije kvalitativnim metodama. Zasad, vjerujemo da su nam navedene brojke ukazale na osnovne konture tih problema i pravac daljnjeg rada.

LITERATURA

1. Gardun, Jasna (priredila). »Privremeno zapošljavanje žena u inozemstvu i problemi koji iz toga proizlaze«. *Žena*, Zagreb, 1974, br. 1.
2. Immigrant Populations and Demographic Development in the Member States of Council of Europe. *Population studies*. Strasbourg, 1984, br. 12.
3. Jansen, J. Clifford, ed. *Readings in the sociology of migrations*. Pergamon Press, 1970.
4. Katunarić, Vjeran. *Vanjske migracije i promjene u porodici*. Zagreb, Centar za istraživanje migracija, 1978.
5. Lessico migratorio. *Dossier Europa Emigrazione*. 1986, br. 7/8.
6. Mežnarić, Silva. *Bosanci*. Beograd, Filip Višnjić, 1986.
7. Migrant Women and Employment. *Social Affairs and Education*. V/928/87 – EN, Commission of the European Communities.
8. Milić, Anđelka. »Vaspitna funkcija porodice i odlazak na rad u inostranstvo«. *Sociologija sela*, Zagreb, 1973, br. 2-4.
9. Morokvašić Mirjana. *Jugoslawische Frauen, Die Emigration, und Danach*. Basel, Stroemfed/Roter Stern, 1987.
10. *Situation der Ausländischen Arbeitnehmer und ihre Familien — Angehörigen in der Bundesrepublik Deutschland*, Bonn: Der Bundesminister für Arbeit und Sozialordnung, 1986.
11. Švob, Melita; Brčić, Karmen; Matko, Barica. »Djeca migranata u našim školama«. *Pedagoški rad*, Zagreb, 1982, br. 1-2, 1983, br. 9-10.
12. *Working Party on the Role of Women in the Economy*. Pariz: Organization for Economic Co-operation and Development. 1984, br. 5.

CHANGES IN THE FAMILY AND THE SPECIFIC PROBLEMS OF WOMEN MIGRANTS

SUMMARY

Research carried out in Berlin by the Institute for Migration and Nationalities (Zagreb) confirmed that certain changes have occurred in family relationships of migrants which can be considered as significant. These are above all apparent in altered and less patriarchal coloured relations between spouses, i.e. in an increased level of equality for women. Likewise, migration has influenced a reduction of the number of children (the average family has one or two). Not less important, there are signs of change in the relations between parents and children. Therefore, elements indicating emancipation are evident, and are slowly suppressing patriarchal patterns of living, existent in the region of the country of origin from which the majority of the migrants have come. A connection between migration and the stability of marriage had also been confirmed. A special problem in need of further research concerns the evident diversity between the outlooks of the first and second generations in the host country, and respectively in the country of origin. This is precisely what seems to be of special importance for understanding both the life and the possible problems of families, since the perception of these two environments determines the desire to return or stay – i.e. plans for the future which will possibly lead to bilocated families.